

УДК 344.13

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.35>**Наталія Ферьева,***аспірантка кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права
ЗВО «Національна академія управління»*

ВИТОКИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОГРОЗУ АБО НАСИЛЬСТВО ЩОДО НАЧАЛЬНИКА (СТ. 405 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

У статті здійснений аналіз норм права про кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника, витоки яких сягають часів Київської Русі. Аналіз охоплює законодавство щодо зазначених військових злочинів, яке неодноразово змінювалось, удосконалювалось, проте, оскільки ці злочини продовжують становити для військового правопорядку суцільну небезпеку, вони залишаються у Кримінальному кодексі України в «статусі» військових кримінальних правопорушень (злочинів). Питання витоків норм права, які нині передбачають кримінальну відповідальність за військові злочини, за ст. 405 Кримінального кодексу України («Погроза або насильство щодо начальника») не отримали до цих пір належного наукового аналізу і висвітлення. Разом із тим зазначені кримінальні правопорушення продовжують бути тяжкими злочинами, небезпечними для військового правопорядку, а тому потребують більш поглибленого аналізу і посилення захисту правопорядку за допомогою кримінально-правових заходів.

Суспільна небезпечність злочину «погроза або насильство щодо начальника» є очевидною, оскільки посягає на можливість начальника у будь-яких умовах виконувати свої обов'язки і рішуче керувати діями підлеглих в інтересах військового правопорядку. У свою чергу, насильницькі дії щодо начальника, до якого підлеглий, згідно зі статутами Збройних Сил України, повинен виявляти повагу і якого повинен захищати в бою, є надзвичайно грубою формою порушення військової дисципліни і утруднюють виконання начальником / командиром своїх обов'язків з військової служби та спричиняють шкоду його здоров'ю. Беручи до уваги періодизацію військових злочинів, запропоновану М. Карпенком, яка ґрунтується на достовірних джерелах, можемо констатувати, що правові норми, які передбачають кримінальну відповідальність за ст. 405 КК, зароджуються з III періоду, який охоплює X-XIV ст., «коли українські землі були під управлінням князів», і характеризується «започаткуванням окремих норм права за окремі незаконні дії воїв» [18, с. 129-133]. Надалі, аж до 2001 р., норми кримінального законодавства за погрозу або насильство щодо начальника неодноразово змінювались залежно від способів їх вчинення і трактування законодавцем, але визначали їх суспільно небезпечними діями для військового правопорядку як об'єкта кримінально-правової охорони.

Ключові слова: генеза, аналіз норм права, суспільна небезпечність, військові злочини, військова дисципліна, порушення військового законодавства, об'єкт кримінально-правової охорони.

Постановка проблеми. Питання витоків норм права, які нині передбачають кримінальну відповідальність за військові злочини за ст. 405 Кримінального кодексу України («Погроза або насильство щодо начальника»), не отримали до цих пір належного наукового аналізу і висвітлення. Разом із тим зазначені кримінальні правопорушення продовжують бути тяжкими злочинами, небезпечними для військового правопорядку, а тому потребують більш поглибленого аналізу і посилення захисту правопорядку за допомогою кримінально-правових заходів.

Метою статті є комплексний аналіз витоків і генези законодавства, що нині передбачає кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо військового начальника за ст. 405 КК України.

Виклад основного матеріалу. Історія становлення правової норми, що передбачає нині кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо начальника (ст. 405 КК), розпочалася з того часу, як виникло військово, обов'язковими елементами функціонування якого були підлегли і начальники. На теренах сучасної України письмовими пам'ятками, які збереглися

і вивчалися у процесі дослідження, є акти Київської Русі: «Руська Правда», «Правда Ярославичів», «Розширена руська правда» [1, с. 10-11], а також пізніші юридичні збірники «Мірило праведне», списки «Кормчої книги» [2, с. 8-9] та ін.

Надалі протягом кількох століть кримінальне законодавство на території України формувалося під впливом актів законодавства держав, до території яких належали українські землі, зокрема Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Московського, а пізніше Російської імперії [3, с. 18].

Як зазначає О. В. Макаренко, «джерелами кримінального <...> права даного часу були: звичаєве право, церковне право, Магдебурзьке право, Литовські статuti, гетьманське законодавство, російське право» [4, с. 12].

Особливий інтерес для нас становить козацьке звичаєве право, що сформувався на Запорізькій Січі, яке за своїм змістом поділялося на публічне і приватне. О. В. Макаренко щодо військових злочинів зазначає, що на Запорізькій Січі були поширені «із злочинів проти особи – вбивства, нанесення побоїв» [4, с. 13]. Пізніше суттєвий внесок у розвиток російського військового законодавства вніс Петро I, який був автором «Воинского устава» 1716 р. [5, с. 61]. Зокрема, «Артикул воинский с кратким толкованием» від 26.04.1715, який був частиною II «Воинского устава» і являв собою військово-кримінальний кодекс, в статтях 24-26 передбачав відповідальність за: «а) образу фельдмаршала або генерала; б) напад на фельдмаршала або генерала; в) образу штаб-офіцера; г) образу унтер-офіцера; д) образу особи, яка виконує обов'язки з вартової служби; е) образу посадових осіб суду, комісарів і провіантних службовців» [6, с. 290-291; 5, с. 63].

Як зазначає М.І. Хавронюк, у 1743 р. був підготовлений збірник під назвою «Права, по которму судится малороссийский народ», який не отримав законодавчого затвердження, але цікавий як проект збірника законів, що був складений на основі кодифікації чинних на Україні джерел писаного права і зі змісту якого можна зрозуміти, «які злочини на початку XVIII століття на Запоріжжі фактично вважалися військовими» [7, с. 14-15].

Зокрема, кримінальна відповідальність наставляла за «вбивство чи нанесення тяжких тілесних ушкоджень одним військовослужбовцем іншому, <...> за поранення, удари та образи, за виклик на дуель у поході, для призвідника кулачної бійки, за вбивство в кулачній бійці чи у поєдинку (стаття 15)» [7, 1995, с. 14-15].

Надалі злочин, що передбачений ст. 405 чинного КК України, був передбачений у різних варіантах главами 1 «О нарушениях воинского чинопочитания и подчиненности», 2 «Об оскорблении и насильственных действиях против караула и должностных лиц военного звания» розділу другого «Воинского устава о наказаниях» 1867-1868 рр. [8, с. 29-39].

У період українського державотворення 1917-1921 рр. положення норм щодо «воинского чинопочитания и подчиненности», «об оскорблении и насильственных действиях» розділу другого «Воинского устава о наказаниях» 1867-1868 рр. суттєво не змінилися. Більше того, вони були перекладені українською мовою і містилися у Військовому карному статуті, який був підготовлений у липні 1919 р. законодавчим відділом Головної військової судової управи (м. Кам'янець на Поділлі) [9]. Зокрема, ст. 96-112 була передбачена кримінальна відповідальність за порушення військової пошани рангів та підлеглості, а ст. 113-123 – за образу військової сторожі та урядових осіб військової статі та за насильницькі дії проти них.

Наступним етапом криміналізації дій у вигляді «погрози або насильства щодо начальника» стало прийняття 23 серпня 1922 р. Кримінального кодексу УСРР, уведеного в дію 15 вересня 1922 р., ст. 201 якого передбачала кримінальну відповідальність за «образу підлеглим військовослужбовцем свого начальника при виконанні останнім службових обов'язків, якщо образа нанесена насильницькими діями (ч. 1); якщо ж образа була нанесена тільки на словах або ненасильницькими діями (ч. 2)» [10, с. 490], то це був інший злочин, який відрізнявся від попереднього за ч. 1 способом його вчинення як ознакою об'єктивної сторони.

Положення про військові злочини від 31 жовтня 1924 р., яке містило 19 статей, залишило без змін чч. 1-2 ст. 201 КК УСРР 1922 р. [5, с. 98]. У наступному Положенні про військові злочини, від 27 липня 1927 р., про вищезазначені діяння йшлося в ст. 5, а саме:

«а) Образа насильницькими діями підлеглим начальника або молодшим старшого, при виконанні хоча би одним із них обов'язків з військової служби, тягне за собою позбавлення волі без суворої ізоляції на термін не менше 6 місяців.

б) Образа, нанесена за тих же умов на словах або ненасильницькими діями, тягне за собою позбавлення волі без суворої ізоляції на термін до 6 місяців» [11, с. 29].

Як зазначав Н. А. Філін, «попередня редакція цієї статті передбачала нанесення образи тільки начальником підлеглому

і навпаки, відносячи образу військовослужбовцем або військовозобов'язаним «старшого» чи «старшим» першого до числа злочинів, передбачених загально-цивільним кримінальним кодексом. Чинна редакція не залишила більше сумнівів у даному питанні, чітко вказуючи на образу старшого або старшим як на злочинне діяння, передбачене ст. 5 Положення про військові злочини.

Так само з вичерпною чіткістю визначені ознаки військової образи при виконанні ображувачем або ображеним обов'язків із військової служби» [11, с. 30].

Військові злочини, передбачені Положенням про військові злочини від 27 липня 1927 р., без змін були включені до КК УСРР у редакції 1927 р., який набрав чинності з 1 липня 1927 р. [12, с. 270], а ст. 5 Положення про військові злочини була передбачена в статті 206-5 КК УСРР.

Надалі на підставі Указу Президії Верховної Ради колишнього СРСР від 15 лютого 1957 р. Положення про військові злочини 1927 р. було доповнено раніше не відомим чинному законодавству складом, що установив кримінальну відповідальність за погрозу начальнику [13] і нині передбачений ч. 1 ст. 405 КК України.

Завершилась кодифікація військових злочинів прийняттям Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини [14, с. 10-23], який окремою главою XI «Військові злочини» був включений до КК УСРР, прийнятого на 4-ю сесії Верховною Радою УСРР п'ятого скликання 28 грудня 1960 р. і введеного в дію з 1 квітня 1961 р. [15].

Ст. 5 зазначеного Закону (ст. 235 КК УСРР «Погроза начальникові») передбачала кримінальну відповідальність за пунктом «а) Погрозу вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень або нанесенням побоїв начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби», а пункт а) ст. 6 «Насильницькі дії щодо начальника» (п. а) ст. 236 КК УСРР) встановив кримінальну відповідальність за «а) Нанесення тілесних ушкоджень або побоїв начальникові у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби». Крім того, пункт в) ст. 237 КК «Образа підлеглим начальником або начальником підлеглого» передбачав покарання у вигляді позбавлення волі на термін від шести місяців до п'яти років за образу насильницькими діями, нанесеними за умов, вказаних у пункті «а» цієї статті, тобто за «образу на словах або ненасильницькими діями підлеглим начальником або молодшим старшого, а так само начальником підлеглого або старшим молодшого під час виконання

хоча би одним із них обов'язків з військової служби».

Надалі, у КК України від 5 квітня 2001 р., зазначені злочини «Погроза начальникові» і «Насильницькі дії щодо начальника» були об'єднані у ст. 405 КК [16]. У ч. 1 цієї статті законодавцем була додатково криміналізована погроза начальникові «знищенням чи пошкодженням його майна», а у ч. 2 «насильство щодо начальника» – «вчинення інших насильницьких дій». Дії за ст. 237 КК УСРР 1960 р. «Образа підлеглим начальником або начальником підлеглого» на словах або ненасильницькими діями були декриміналізовані ще раніше на підставі Указу Президії Верховної Ради УСРР від 29 лютого 1984 р. [17].

Суспільна небезпечність обох злочинів «погроза або насильство щодо начальника» є очевидною, оскільки посягає на його можливість у будь-яких умовах виконувати свої обов'язки і рішуче керувати діями підлеглих в інтересах військового правопорядку. У свою чергу, насильницькі дії щодо начальника, до якого підлеглий, згідно зі статутами Збройних Сил України, повинен виявляти повагу і якого повинен захищати в бою, є надзвичайно грубою формою порушення військової дисципліни й утруднює виконання начальником / командиром своїх обов'язків з військової служби та спричиняє шкоду їхньому здоров'ю.

Висновки

Беручи до уваги періодизацію військових злочинів, запропоновану М. Карпенком, яка ґрунтується на достовірних джерелах, можемо констатувати, що правові норми, що передбачають кримінальну відповідальність за ст. 405 КК, беруть свій початок у III період, який охоплює X-XIV ст., «коли українські землі були під управлінням князів», і характеризується «започаткуванням окремих норм права за окремі незаконні дії воїв» [18, с. 129 – 133]. Надалі, аж до 2001 р., норми кримінального законодавства за погрозу або насильство щодо начальника неодноразово змінювалися залежно від способів їх вчинення і трактування законодавцем, але й надалі ці злочини визнавалися суспільно небезпечними діями для військового правопорядку як об'єкта кримінально-правової охорони.

Список використаних джерел:

1. Памятники Русского права / под ред. С.В. Юшкова. Москва : Юрид. лит. 1952. Вып. 1. 287 с.
2. Сворак С.Д. Генеза та трансформація органів державної влади Київської Русі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 22 с.

3. Карпенко М.І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія. Київ : ЗВО «Національна академія управління, 2019. 458 с.
4. Макаренко О.В. Злочини і покарання в праві української гетьманської держави 1648 – 1657 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 22 с.
5. Чхиквадзе В. М. Советское военно-уголовное право. Москва : Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. 452 с.
6. Хрестоматия по истории государства и права СССР. Дооктябрьский период / под редакцией Ю.П. Титова, О.И. Чистякова. Москва : Юрид. лит. 1990. 480 с.
7. Хавронюк М.І. Військові злочини : навчальний посібник. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. 156 с.
8. Сводъ военных постановлений 1869 года. Часть шестая. (Издание четвертое). *Уставы военно-уголовные. Книга XXII. Военский устав о наказаниях* / сост. П. Заулинский. Петроградъ: Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1916. 95 с.
9. Військовий карний статут (XXII книга Зб.в.п. 1869 р., вид. IV) / переклад з рос. мови. Видання Законодавчого відділу Головної Військової Судової Управи. Камянець на Поділлі: Друк. Когена і Дунаєвського, 1919. 180 с.
10. Уголовный Кодекс Советских республик / текст и постатейный комментарий под редакцией С. Канарского. 2-е издание. Государственное издательство Украины, 1925. 506 с.
11. Филин Н.А. Военские преступления. Комментарий и сравнительный текст уголовных кодексов УССР и РСФСР / под ред. М.Е.Шаргея, С.А.Пригова и Ю.П.Мазуренко. Харьков: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1929. 78 с.
12. Кримінальний кодекс У.С.Р.Р. / текст та практичний коментар за редакцією С. Канарського зі змінами та доповненнями станом на 1 грудня 1929 року. 4-те видання. Харків: Юридичне видавництво Наркоміусту УСРР, 1930. 304 с.
13. Ведомости Верховного Совета СССР. 1957. № 5. Ст. 100.
14. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления. Москва : Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1959. 33 с.
15. Кримінальний кодекс Української РСР : Закон УРСР від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.
16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
17. *Відомості Верховної Ради*. 1984. № 11. Ст. 203.
18. Карпенко М.І. До питання періодизації витоків законодавства про військові злочини на теренах сучасної України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 129-133. URL: [Isej.org.ua/4_2018/36.pdf](http://isej.org.ua/4_2018/36.pdf).

The article analyzes the norms of the law on criminal liability for threat or violence against the chief, whose origins date back to the times of Kievan Rus. The analysis covered legislation on war crimes, which has been repeatedly amended, improved by legislators and continues to pose a public danger to the military order, and therefore remains in the Criminal Code of Ukraine in the "status" of war criminal offenses (crimes). The issue of the sources of law, which currently criminalize war crimes under Art. 405 of the Criminal Code of Ukraine ("Threat or Violence against the Chief") have not yet received proper scientific analysis and coverage. At the same time, these criminal offenses continue to be serious crimes and dangerous to the military law and order, and therefore need a more in-depth analysis and strengthening of their protection through criminal law measures.

The public danger of the crime "threat or violence against the chief" is obvious, since it infringes on the boss's ability to fulfill his duties and decisively direct the actions of his subordinates in the interests of the military law and order. In turn, violent acts against the commander, to whom he is subject, according to the charters of the Armed Forces of Ukraine, must be respected and which he must defend in battle, are an extremely gross form of violation of military discipline and make it difficult for the chief / commander to fulfill his duties in military service and harm them health. Taking into account the periodization of war crimes proposed by M. Karpenko, which is based on reliable sources, we can state that the sources of legal norms providing for criminal liability under Art. 405 of the Criminal Code, originate from the III period, which covers the X-XIV centuries. "When the Ukrainian lands were under the control of the princes" and are characterized by "the beginning of separate rules of law for certain illegal actions of soldiers" [18, p. 129 - 133]. In the future, up to 2001. The criminal law norms for threats or violence against the chief repeatedly changed depending on the methods of their commission and interpretation by the legislator, but in the future they are socially dangerous actions for the military law and order as an object of criminal law protection.

Key words: genesis, analysis of law, social security, war crimes, military discipline, violations of military law, subject of criminal defense.